

linguistic consciousness. Consequently, it is still fixed the emphasis on the pottery lexis within current archaization and decline of the craft, which for some reason is in decline (the old cells disappear, the number of potters decreases, the range of dishes decreases, etc.).

Key words: East-Slobozhanshchina dialects, pottery lexis, lexeme, semantic structure of lexemes, thematic group of vocabulary.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2018 р.

Прийнято до друку 24.05.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Р. Л. Сердега (Харків)

УДК 811.161.2'42

МОВА ФОЛЬКЛОРУ – ДІАЛЕКТ ЧИ НАДДІАЛЕКТ?

Народнопоетичні твори постають винятково завдяки мові, без неї вони просто не існують, і послуговуються вони зазвичай простонародною, часто говірковою (діалектною) мовою, проте ця мова своєрідна, оскільки вона є жанрово диференційованою. Така особливість мови фольклору привертала увагу багатьох дослідників, які часто виводили її у своїх наукових пошуках за межі говіркової стихії та вбачали в мові фольклору феномен наддіалектності. Мета статті – розв'язати питання про співвідношення діалектних і наддіалектних елементів у мові фольклору.

Щодо питання співвідношення мови фольклору та діалектної мови у славістиці, стверджує І. Гороф'янюк, сформувався три погляди [Гороф'янюк 2013: 68]:

1. Мова фольклору – функціонально-стилістичний різновид діалекту. Цієї позиції дотримуються Л. Баранникова, В. Виноградов, І. Матвіяс. Л. Баранникова вважає, що „в основі народнопоетичної мови лежить фонетична, граматична й лексична система того діалекту, у межах якого поширений цей народнопоетичний твір” [Баранникова 1965: 165]. Стверджує й доводить, що говіркові особливості широко відображені у фольклорних творах, зокрема в текстах колядок і щедрівок, І. Матвіяс [Матвіяс 2012: 148 – 155].

2. О. Веселовський, А. Десницька, С. Єрмоленко, Й. Оссовецький та ін. зауважують, що в мові фольклору відсутні вузькодіалектні елементи. У дослідженні „Фольклор і літературна мова” С. Єрмоленко стверджує, що мова всіх типів фольклору значною мірою наддіалектна, розуміючи наддіалектність як інтегровальну одиницю, як витоки, що об'єднують носіїв усіх діалектів [Єрмоленко 1987: 11 – 12].

3. Фольклор – функціонально-стилістичний різновид діалекту, генетично однорідний з діалектно-побутовим мовленням і відмінний від останнього своєю функційною та жанровою диференціацією. Ця

відмінність сприяє появі в уснопоетичному мовленні окремих мовних елементів, властивих лише цьому різновиду мови, а також зміні валентності й дистрибуції елементів, характерних для всіх різновидів діалекту. Сумарно відмінності незначні й не дозволяють вважати мову фольклору явищем наддіалектним [Хроленко 1991: 67]. Таку думку поділяють Г. Аркушин, О. Богословська, О. Блінова, О. Хроленко та ін.

Загалом з такими спостереженнями можна погодитися, однак, нам видається, що перший і третій погляди суттєво не відрізняються один від одного – останній з них є просто уточненим варіантом першого погляду. Отже, вважаємо, що стосовно співвідношення мови фольклору та діалектного мовлення можна говорити лише про два основні погляди українських вчених на цю проблему: 1) мова фольклору – наддіалектне явище, близьке до літературної мови, таке, що сприяло її зародженню та становленню; 2) мова фольклору – це діалект, його функціонально-стилістичний різновид.

В українському мовознавстві є прибічники як першої думки, так і другої. С. Єрмоленко, проаналізувавши в монографії „Фольклор і літературна мова” (1987) погляди російських учених (В. Виноградова, О. Веселовського, А. Десницької, А. Євгенєвої, Ф. Сороколетова, Ф. Філіна) на природу фольклорної мови, стверджує, що вона „як і літературна мова, має наддіалектний характер” [Єрмоленко 1987: 22]. В. Німчук у розвідці „Діалектна стилістика” (1990) дотримується іншої думки. Він вважає, що діалектна мова має свій художній стиль, який реалізується в народній творчості, тобто мова фольклору, на думку цього вченого, є художнім стилем діалектної мови [Німчук 1990: 16].

Отже, в україністиці, та й загалом у славістиці, існують різні погляди на природу мови фольклору, яка, на думку одних учених, є діалектною, а, на думку інших, – повністю не збігається з тим чи тим територіально-мовленнєвим різновидом і є наддіалектною. Виникає цілком закономірне питання – мова фольклору діалект чи наддіалект? Спочатку спроби вирішити це питання часто були зумовлені суб’єктивними чинниками. Дослідники літературної мови вбачали в мові фольклору ознаки наддіалектності, а вчені, що вивчали говіркове мовлення, вважали її функціонально-стилістичним різновидом діалекту. Перші орієнтувалися на факт, відомий багатьом народам світу, коли мова фольклору ставала основою для формування писемних літературних мов або принаймні одним із таких компонентів, що суттєво впливав на її становлення. Прихильники думки про генетично діалектну природу народнопоетичної усної творчості свої умовиводи ґрунтували на тому факті, що анонімні автори й виконавці творів фольклору суттєво залежали в мовленнєвому плані від особливостей рідної говірки, якою вони користувалися в побуті і яку автоматично переносили на витвори усного словесного мистецтва, створюючи нові або виконуючи наявні на власний манер. Отже, дослідники проблеми зв’язків фольклору та

літературної мови вважають мову фольклору однією із форм обробленого усного наддіалектного мовлення.

Мова усної народної словесності, справді, є одним із джерел творення й розвитку літературної мови. Формування мовно-літературних норм відбувалося не без впливу високохудожніх зразків народної творчості. Однак, зауважимо, що літературна мова існує в певному часовому (історичному) й просторовому вимірі. Її норми є історично змінними. Певним же періодам розвитку літературної мови властивий неоднаковий вияв територіального субстрату, тобто тієї діалектної основи, на яку нашаровуються літературні норми. Сучасна літературна мова взаємодіє з діалектами через посередництво усного літературного мовлення, яке відображає особливості загальномовної норми в її географічній проекції. Усне літературне мовлення обов'язково передбачає наявність відповідного діалектного субстрату. С. Єрмоленко зазначає: „Оскільки літературна мова і її норми належать до історично змінних категорій, то й кваліфікація певних одиниць як діалектних так само зазнає історичних змін” [Єрмоленко 2008: 199]. У художніх текстах ХІХ ст. статус і функції діалектизмів були іншими, аніж у сучасній літературній мові, тому що мовна практика майстрів художнього слова, що жили й творили протягом зазначеного століття, закріплювала лексику діалектного походження як елемент лексичної норми літературної мови вказаного періоду. Діалектизми деякою мірою віддзеркалюють процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів говіркового мовлення чи регіональних варіантів літературної мови. Першим ступенем такої адаптації є зокрема й письмова фіксація діалектних елементів у фольклорних записах, а також у художньому дискурсі. Отже, зазначає С. Єрмоленко, надання діалектній мові писемної форми „становить певний етап входження знакових елементів діалектної мови, певної місцевої культури в загальну національну культуру і мову” [Там само].

М. Толстой, простежуючи зв'язок мови творів усної творчості з територією їх поширення, зазначав, що вся народна культура діалектна, оскільки всі її явища й форми функціонують у вигляді варіантів територіальних і діалектних з нерівним ступенем відмінності. Це знаходить своє єдине вираження у фольклорі, у якому реально побутують численні варіанти текстів [Толстой 1995: 21]. А. Євгенєва писала, що відривання фольклору від живого середовища діалекту є грубою помилкою. Мову текстів усної народної творчості необхідно вивчати у зв'язку з дослідженням говору. Такий підхід дасть можливість прослідкувати, як здійснюється процес відбору мовних засобів, процес створення найкращих зразків народної мови [Євгенєва 1939: 53 – 54]. Для О. Богословської мова фольклору – це один із функціонально-стилістичних різновидів діалекту [Богословская 1983: 149]. Відомий воронезький діалектолог В. Собіннікова розуміє під мовою фольклору „емоційно-експресивну форму діалекту”, „діалект у його образно-

естетичній функції”, „художній тип діалектної мови” [Собинникова 1969].

Зауважимо, що фольклорні твори побутують в усному мовленні й, поширюючись від одного виконавця до іншого, зазнають змін. І. Гороф'янюк зазначає: „Причинами цих змін/замін стає також говіркове мовлення, оскільки виконавці повністю залежні від особливостей своєї говірки” [Гороф'янюк 2013: 66]. Й. Оссовецький сутність своєї позиції щодо питання співвідношення мови фольклору з діалектами окреслює так: „Кожний фольклорний твір виконують на тому діалекті, яким володіє виконавець, але з великими „виходами” за межі цього діалекту” [Оссовецький 1952: 101].

Загалом думка про наддіалектність мови фольклору підтримується багатьма дослідниками, однак більшість авторів, як справедливо зазначає О. Хроленко, розуміють термін „наддіалектність” або занадто широко, або невизначено [Хроленко 2010: 100]. На його думку (і ми до недавнього часу теж схилились до цього, але не все так однозначно), розмови про наддіалектність мови фольклору є своєрідною науковою ілюзією [Там само: 105]. Фольклорний твір виконує носій певної говірки, і в ньому так чи так наявні місцеві діалектні риси. Щоправда, тексти усної народної творчості можуть виходити за межі конкретного територіально-мовленнєвого утворення, містити елементи інших діалектів і деякою мірою, завдяки включенню до їхньої структури різномірних говіркових елементів, виконувати уніфікувальну функцію. Цей факт часто й нашттовхує дослідників на думку про наддіалектність мови фольклору, проте вона не є по суті такою. Мова фольклору, незважаючи на виходи за межі певного діалекту, усе ж таки залишається говірковою, але завдяки тому, що вона може містити діалектні елементи різних територіально-мовленнєвих утворень, її можна вважати своєрідною протоосною для літературної мови, яка вже по-справжньому є наддіалектною.

Отже, мова фольклору – це діалект чи наддіалект? Питання складне, і однозначну відповідь дати важко. Можна констатувати лише, що лінгвістика досліджує мовний матеріал у двох аспектах: по-перше, у його глибинних структурних якостях, а, по-друге, у територіальному обширі його функціонування. Ці два аспекти між собою не лише тісно пов'язані, а й часто взаємозумовлені. Як зазначає А. Поповський, дослідників цікавить питання про взаємини того, що можна назвати, з одного боку, центральним масивом певної мови, а з іншого – регіональним. Дослідник слушно застерігає від недооцінки (як це трапляється в деяких дослідженнях) того, що постає побічно, за межами центрального й що має свою вагу та значення в цілій мовній побудові [Поповський 1987: 3].

Ми говорили про два панівні погляди в українській лінгвістиці на проблему співвідношення діалектної та наддіалектної основ у мові фольклору. Однак, наприклад, у російському мовознавстві є спроби

виділити значно більше поглядів на природу мови усної народної творчості. З. Тарланов у статті „Язык русского фольклора как предмет лингвистического изучения” (1977) виділяє такі визначення російськими дослідниками мови фольклору: 1) наддіалектна мова, близька до літературної; 2) літературна форма діалекту; 3) один із функціонально-смыслових різновидів діалектного мовлення; 4) наддіалектна в минулому мова, яка поступово розчиняється в діалекті; 5) складне явище системного характеру, у якому діалектично сплавлені всі складники, тобто конкретний народний говір та діалектна мова як система усіх, відповідно, діалектних явищ і загальнонародна мова [Тарланов 1977:14]. Сам автор цієї класифікації дотримується думки, що фольклорна мова „принципово не відрізняється від мови художньої літератури” [Там само: 14]. Ми особисто все більше схилиємося до думки про те, що мова фольклору – це складне явище системного характеру, у якому поєднуються інколи і конкретний народний говір, і діалектна мова загалом як система усіх різнорівневих говіркових явищ, і елементи мови загальнонародної, а в деяких жанрах фольклору маємо не тільки суто уснонародні поетичні, а й книжні елементи. Різні жанри фольклору поставали кожен у свій час, а історична доба поставання твору усної народної словесності, його місцева (вужькорегіональна) чи навпаки загальнонаціональна (всеукраїнська) основа, значущість для широкого українського загалу чи лише для жителів певної його територіально-мовленнєвої частини й тогочасний стан розвитку загальнонародної мови – усе це, звичайно, накладало відбиток на той чи той фольклорний текст.

Більшість збирачів фольклору вважали його мову генетично діалектною. Неминучість її територіальної диференціації дослідники виводили з положення, що будь-який фольклорний твір виконують на тому чи тому діалекті, який використовують співаки та й мовці загалом у повсякденному житті [Праведников 2009]. Проте різні типи текстів усної народної творчості мають неоднаковий ступінь відображення діалектних і наддіалектних елементів. Така територіальна неоднорідність мовних засобів усної народної творчості зацікавила фахівців ще на етапі зародження фольклористики. П. Житецький звернув увагу на особливості українських народних дум, які, з одного боку, народні за втіленням у них світоглядом і вживаною мовою, а з іншого, книжні за особливим складом думки та способами її розвитку й вираження, а Ф. Колесса писав, що поетичні твори, втиснуті в сталу віршову форму, мають більшу консервативність, сильніше врастають в місцевий ґрунт та найдовше зберігають архаїчні (давні) ознаки у змісті й вислові. Фольклорні жанри мають неоднаковий ступінь поширеності в різних місцевостях України, наприклад, В. Гнатюк відзначав популярність коломийок у Галичині [Гнатюк 1981: 69]. Час виникнення цього жанру невідомий. Але, очевидно, його назва вказує на місце фіксування: місто Коломия Івано-Франківської області (Гуцульщина). Загалом коломийки були історично популярними в поляків, українців та

євреїв. На північному сході Словенії є танець, який має назву *kalamajka*. Залишаючись на перших порах місцевим, танець набув особливої популярності в міського населення прилеглих областей у середині ХІХ ст. В. Гнатюк відзначив також, що є пісні, які стають надбанням цілого народу, їх співають на всій етнографічній території, вони навіть знаходять відгомін у сусідів, а є місцеві пісні, які мають інтерес лише для однієї чи кількох областей і непридатні для всієї україномовної території, бо лишаються для значної частини населення незрозумілими й неактуальними [Там само: 71], наприклад, гагілки чи гаївки – це пісні весняного циклу, веснянки, поширені в Західній Україні; народні оповідання про опришків властиві для Закарпаття, бо саме в цьому регіоні були поширені відповідні повстанські рухи селян.

Цінними щодо проблеми різного ступеню відображення діалектних і наддіалектних елементів у творах фольклору є й спостереження Ф. Колесси. Народний співець, на думку цього вченого, намагається піднести свій вислів „до висоти оспівуваного предмету, доспособити його до виразу небуденних почувань – промовляти вищом стилем (способом), наблизитися подекуди навіть до книжної мови” [Колесса 1938: 28]. Через таке намагання невідомого народного автора мова пісень відрізняється від розмовно-побутового мовлення, не збігається з ним в усіх властивих йому рисах. Крім того, слід зважати на те, що „старші” пісні можуть суттєво розходитися в мовному плані з піснями новішими (побутовими, танковими, жартівливими). Пісенні новотвори з малим районом поширення й місцевим забарвленням не досягають того рівня, що „старші” пісні, які відомі на всьому просторі української етнографічної території та відзначені високорозвиненою й багатою образною мовою. Таку мову можна фактично вважати спільною для різних діалектів, наприклад, цілком сприйнятливою для вихідців з різних куточків України є мова обрядової пісні „Благослови мати”: „*Благослови, мати, / Весну закликати! Весну закликати, / Зиму проводжати !..*” [Перлини української народної пісні 1991: 9] або козацької пісні „Козака несуть”: „*Козака несуть, / І коня ведуть, / Кінь головоньку клонить. / А за ним, за ним / Його дівчина / Білі рученьки ломить. / Ой ломи, ломи / Білі рученьки / До єдиного пальця! / А не знайдеш ти, / Та дівчинонько, / Над козака коханця!*” [Перлини української народної пісні 1991: 76].

Щодо новіших пісень (жартівливих та ін.) відзначимо, що вони можуть містити у своїй структурі значну кількість місцевих територіально-мовленнєвих елементів. На підтвердження цього наведемо деякі приклади з жартівливих пісень: „*Через твої чорні очі / Не спав же я сеї ночі*” (пісня „Гандзю, Гандзю кучерява!”) [Жартівливі пісні 1967: 534]; „*А там долов, а там долов, / Там дале, там дале, / Танцювала млинаречка / З млинарем, з млинарем. / А то за што, а то про што? / Же добре ей меле, / Іде мірка за мішечком / На **штири** каменє. / Посіяла, посіяла / На долині **лену**, / Дала **би-м** ся полюбити, / **Кед би-м** мала кему. / Бо старого **не** є дома, А молодий **в** **месце**, / А учнятко-небожатко*

/ *Не їмє єще*” (пісня „А там долов, а там долов”); „*Така у ня жона красна, / Як на небі звїзда ясна*”, „*Бїда мені з краснов жонов, / Хлопці ламлють коли за мнов...*” (пісня „Така у ня жона красна”) [Там само: 535]; „– *Ой повідж ми, Гандзуненько, що в тебе за гості? / – Соловій із Кракова, єго брат із Львова, / А Тромбачок-неборачок відти й від Сам бора*” (пісня „А в нашої Гандзуненьки хата на помості”) [Жартівливі пісні 1967: 556]; „*Недавно-м ся оженив, та ще року нема, / Жінка ми ся розболїла, попа дома нема*” (пісня „Недавно-м ся оженив, лиш другі м’ясниці”) [Там само]; „*Кликала мї молодичка до хати, до хати, / Та вна мене помїнила подарунок дати. / Ой я прийшов до хати та на приспї сиджу, / Бо я того подарунка від неї не виджу. / Вийшов з хати чоловік та мї бучком упїк, / Такий ми дав подарунок, що я ледве утік. / Ой тікав я, ой тікав я з горба на долину, / Та вловив я дїдьче ребро на божу ворину*” (пісня „Кликала мї молодичка до хати, до хати”) [Там само: 564]; „*А ти їден, а я другий, а то наша воля...*”, „*Лучче б мені було їсти картоплю без солі, Ніж в чужої молодиці пироги на столі*” (пісня „А ти їден, а я другий, а то наша воля...”) [Там само: 570]; пісня „*Ой сарака Унгурян*” [Там само: 574]; „*Зустрів кума, тринди, ринди, там, де чайна: / З тебе, куме, могорич – кума файна*”, „*У вівторок, тринди, ринди, люди бачать, / Куми вулицю метуть, гурко плачуть*” (пісня „Йшов Микола, тринди, ринди, в понедїлок”) [Там само: 693].

Загалом же в мові народних пісень використовують традиційні звороти та сталі словесні формули, що деякою мірою згладжують індивідуально-авторські й місцеві територіально-мовленнєві риси. Типізація переходить на зміст: типові ситуації, діалоги, дійові особи, усталені словесні формули – усе це становить закріплений традицією мистецький канон. Народний співець (анонімний автор) складає пісні, орієнтуючись на традицію, й імпровізує, отже, за готовими зразками. Усна ж традиція, послуговуючись сталим мистецько-художнім каноном, має тенденцію стирати з фольклорного твору все індивідуальне, пов’язане з часовими та просторовими межами, залишати й розвивати найзагальніші типові риси, які найкраще з-поміж співіснуючих передають загальнолюдські настрої, спільні для різних соціальних груп людей, територій, на яких вони проживають, різних періодів життя певного народу тощо. Загалом же, за винятком, звичайно, деяких жанрів і специфічно місцевих уснопоетичних витворів, кількість діалектизмів у народнопісенних творах є незначною. Якщо й трапляються в таких фольклорних текстах діалектні риси, то вони переважно є фонетичними чи акцентуаційними (відрізняються наголошуванням слів чи їх словоформ). Щоправда, різні виконавці, записувачі народних творів часто наближали тексти фольклору до норм літературної мови, ігноруючи при цьому ті діалектні риси, що функціонували в їхній структурі. Творчу обробку фольклорних текстів здійснювали А. Голентюк, М. Лисенко, С. Тобілевич та ін. Зауважимо також, що з часом, коли викристалізуються літературна мова та її норми, на мову

народної поезії починає впливати літературно-мовна традиція, але не слід забувати, що на етапах становлення літературної мови народнорозмовна стихія суттєво впливала на неї, лишаючи в літературно-мовній традиції глибокі сліди й закладаючи фактично її фундамент. Діалектні слова продовжують використовувати у фольклорі. Проникають вони й у мову художньої літератури, зокрема й сучасної, а з неї потрапляють і до літературної мови. Це стосується насамперед слів на позначення реалій певної етнічної території, наприклад, разом з поняттями *полонина*, *трембіта* в літературну мову прийшли й відповідні слова. Однак, зрозуміло, не всі діалектизми – назви реалій, уживані професійним письменником чи гіпотетичним автором фольклорного твору, його виконавцем чи оповідачем, можуть стати загальноживаними. Явище впливу літературно-книжної традиції на мову творів усної народної словесності свого часу відзначив ще П. Житецький, який писав про це так: „В мові та поетичному стилі українських дум постає книжний лад, що свідчить про не пропащу без сліду для народної свідомості літературну діяльність українських письменників” [Житецький 1893: 4]. Процес „олітературення” народнопоетичної мови був уже властивий творам ХІХ століття. У ХХ – ХХІ столітті, у період масового поширення мовних норм, він ще більше активізувався, а це, зрозуміло, позначилося й на зменшенні регіональних особливостей фольклорних творів, що, своєю чергою, також сприяло виробленню наддіалектних ознак народнописенної й прозової народної мови, наприклад, М. Зінчук зібрав та упорядкував збірку „Українські народні казки” (2003 – 2012 рр.) у 40 томах, яка вміщує казки з різних регіонів України (Бойківщини, Буковини, Волині, Галичини, Гуцульщини, Закарпаття, Наддніпрянщини, Поділля, Покуття, Полтавщини, степової Кіровоградщини, Чернігівщини). Упорядник прагнув максимально наблизити мову казок до літературної. Щоправда, найхарактерніші діалектизми, подекуди й найвиразніші говіркові синтаксичні конструкції, укладач подає наприкінці кожного тому. Крім того, діалект і мова фольклору виконують різні функції: діалект – переважно комунікативну, а фольклор – естетичну.

Фольклорні твори, завдяки наявності в них різнорівневих говіркових елементів, мають евристичну цінність для пізнання діалектної мови. Різноманітні фольклорні матеріали можуть стати діалектологів у великій пригоді, а в деяких випадках, як стверджує С. Бевзенко, вони є чи не єдиними свідченнями про українську діалектну мову певних місцевостей свого часу. Крім того, під час дослідження окремих мовних рівнів (лексики, фразеології, а частково граматики й навіть фонетики) фольклорні матеріали також можуть бути доволі надійним джерелом, особливо якщо вони коригуватимуться власне діалектологічними даними. Останнє найбільшою мірою стосується пісень, які в багатьох випадках переносяться з однієї місцевості в іншу з затриманням діалектних особливостей, що можуть бути й не властивими тій

місцевості, де ця пісня заново побутує [Бевзенко 1980: 20 – 21]. Але якщо говорити про інші, не пісенні жанри, особливо прозові, наприклад, казки, де заміна якогось із компонентів місцевими реаліями чи навіть вставка значних текстових шматків у твір усної народної творчості носієм певної говірки, на територію якої був перенесений той чи той фольклорний текст, не впливає на його ритміку, і він доволі легко може змінити свій первинний вигляд, то варто тоді зазначити, що такі твори усної народної творчості не становлять надійного джерела для вивчення діалектної мови. Хоча зауважимо, що існують прозові тексти, наприклад, казки, легенди та ін., які зберігають виразну місцеву основу, залишаючись більше твором регіональним, аніж загальнонародним, але й місцева казка чи інший прозовий народний твір згодом може піддатися певній літературномовній обробці, ставши після цього явищем ширшого масштабу – загальнонаціонального, або при перенесенні з однієї території на іншу набути діалектних рис, не властивих тому мовленнєвому ареалу, де певний фольклорний текст зародився чи виник уперше. Проте деякі казки, легенди все одно так чи так зберігають свою первинну територіальну основу, на яку можуть указувати не тільки суто мовні факти (лексичні й семантичні діалектизми, фонетичні й морфологічні ознаки, типові синтаксичні конструкції), але й змістові (сюжетні) елементи (місце дії, персонажі та ін.), наприклад, у народній легенді про захоплення в полон трьох братів песиголовцем маємо кілька вказівок на первинну регіональну приналежність: по-перше, песиголовці є дійовими персонажами переважно у фольклорних текстах, зафіксованих на території Карпат, а по-друге, місце дії – полонина – теж указує на цей регіон України. Чи візьмімо казки „Як владика пас гуцулових свиней” і „Як бідняк був кумом у газди” [Соціально-побутова казка 1987]. І в першій, і в другій казці вказівка на територіальну приналежність міститься вже в самих тільки назвах. Гуцул – представник однієї з етнічних груп українців, житель Карпат. Газда – господар, заможний селянин (діалектизм, який указує на південно-західну територіально-мовленнєву основу). У казці „Як владика пас гуцулових свиней” маємо ще такі територіальні ознаки, що вказують на регіон українських Карпат: *цісар* – таким титулом називають переважно імператора Австро-Угорщини, а відповідна місцевість у певний часовий період входила до складу цієї імперії, *преціж* – ‘адже, все-таки’ (лексичний діалектизм, властивий мовленню південно-західного ареалу), *се* – вказівний займенник це, *шанець* – ‘рівчак’ (семантичний діалектизм), *фаланда* – ‘фелон, верхнє вбрання священика, яке вдягають під час богослужіння’, *видіти* – ‘бачити’ (лексичний діалектизм). Казка „Як бідняк був кумом у газди” містить такі територіальні мовленнєві елементи: *газдиня* – ‘господиня’, *бесаги* – ‘подвійна торба через плече’, *заходи* – ‘заходь’ (морфологічний діалектизм), *токан* – ‘хлібний продукт з кукурудзяного борошна’, *бринза* – ‘найпопулярніший сорт сиру в

Карпатах, що виготовляють переважного з овечого чи козячого молока' (діалектне слово, яке на сьогодні ввійшло до складу літературної мови).

Виходячи з прийнятого розуміння діалекту як відгалуження від загальнонародної мови, на якому говорить частина нації, народності або племені, пов'язана територіальною, соціальною чи професійною спільністю, народну поезію, за винятком деяких суто місцевих фольклорних витворів, наприклад, коломиїток та ін., не можна віднести до суто діалектних текстів. Цілком очевидно, що текст усної народної словесності завжди виникає на певній території, однак згодом він може поширитися в інших регіонах, утрачаючи при цьому свою первинну територіальну закріпленість. У народній українській поезії можуть співіснувати й діалектні явища, властиві різним територіально-мовленнєвим утворенням України. Що ж до кількості діалектизмів у тих народних піснях, що набули значного поширення в усіх регіонах країни, то вона порівняно невелика, і діалектні слова, наявні в них, як і в художньому мовленні, можуть виконувати певні стилістичні функції. Крім того, з поширенням писемності на творах фольклору все більше позначається тенденція орієнтації авторів і виконавців, а також збирачів уснонародних текстів, на норми літературної мови. Очевидно, з огляду на цю тенденцію, кількість діалектних одиниць в усних, особливо в опублікованих текстах, дедалі зменшується. Говіркове й фольклорне мовлення, крім того, як уже було зазначено, мають різне функціональне призначення.

Отже, мова фольклору, будучи генетично діалектною, здатна виходити за межі певного діалекту, це зумовлено тим, що вона може містити говіркові елементи різних територіально-мовленнєвих утворень. Завдяки сталим словесним формулам та образам діалектні відмінності фольклорних текстів ніби згладжуються, але це не означає, що вони зникають зовсім, оскільки експансія діалекту до фольклорної мови здійснюється неоднаковою мірою на різних мовних рівнях і в різних фольклорних жанрах [Никитина 1982: 423].

Зважаючи на викладене, зауважимо, що мова фольклору не є цілком позбавленою діалектних рис, але широкі можливості для виходу за межі певного територіально-мовленнєвого утворення дають підстави вважати її своєрідною протоосновою для літературної мови, яка вже по-справжньому є наддіалектною.

Література

Баранникова 1965 – Баранникова Л. И. К вопросу о функционально-стилевых различиях в диалектной речи / Л. И. Баранникова // Вопросы стилистики. – Саратов, 1965. – Вып. 2. – С. 145 – 167; **Бевзенко 1980** – Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.; **Богословская 1983** – Богословская О. И. Язык фольклора как функционально-стилистика категория / О. И. Богословская // Структура лингвостилистики и её

основные категории. – Пермь, 1983. – С. 147 – 153; **Гнатюк 1981** – Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість : на 110-річчя народження 1871 – 1981 / Володимир Гнатюк ; упоряд. Б. Романенчук. – Нью Йорк, 1981. – Записки НТШ. Т. 201 – 288 с.; **Гороф'янюк 2013** – Гороф'янюк І. Зі спостережень над фольклорними текстами як джерелом вивчення діалектного мовлення подолян / Інна Гороф'янюк // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи: зб. наук. пр. / упоряд. С. К. Богдан. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – Вип. № 15. – С. 66 – 74; **Жартівливі пісні 1967** – Жартівливі пісні. Родинно-побутові / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. – К. : Наук. думка, 1967. – 800 с.; **Житецкий 1893** – Житецкий П. И. Мысли о народных малорусских думах / П. И. Житецкий. – К. : Изд. ред. журн. „Киев. Старина” : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1893. – 249 с.; **Евгеньева 1939** – Евгеньева А. П. О языке фольклора / А. П. Евгеньева // Рус. яз. в шк. – 1939. – № 4. – С. 52 – 56; **Єрмоленко 2008** – Єрмоленко С. Я. Говіркове багатоголосся сучасної української прози / С. Я. Єрмоленко // Українознавство: наук.-попул., суспіл.-політ., культ.-мистец. журн. – 2008. – Ч. 1. – С. 198 – 205.; **Єрмоленко 1987** – Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 245 с.; **Колесса 1938** – Колесса Ф. Українська усна словесність / Філярет Колесса. – Л. : Накладом фонду „Учітеся, брати мої”, 1938. – Ч. 1 – 4. – 645 с.; **Матвіяс 2012** – Матвіяс І. Мова українських колядок і щедрівок / І. Матвіяс // Культура слова. – 2012. – Вип. 75. – С. 148 – 155; **Никитина 1982** – Никитина С. Е. Устная народная культура как лингвистический объект / С. Е. Никитина // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1982. – Т. 41. – № 5. – С. 420 – 429; **Німчук 1990** – Німчук В. В. Діалектна стилістика / В. В. Німчук // Стилiстика української мови: зб. наук. пр. – К., 1990. – С. 12 – 18; **Оссовецкий 1952** – Оссовецкий И. А. Об изучении языка русского фольклора / И. А. Оссовецкий // Вопр. языкознания. – 1952. – № 3. – С. 93 – 112; **Перлини української народної пісні 1991** – Перлини української народної пісні : пісенник / упоряд. М. М. Гордійчук. – К. : Муз. Україна, 1991. – 383 с.; **Поповський 1987** – Поповський А. М. Мова фольклору та художньої літератури Південної України ХІХ – початку ХХ століття : навч. посіб. / А. М. Поповський. – Д. : Вид-во Дніпропетровськ. ун-ту, 1987. – 84 с.; **Праведников 2009** – Праведников С. П. Формирование фольклорных диалектов / С. П. Праведников // Учен. зап. Курск. гос. ун-та. Сер. : Филол. науки. – Курск, 2009. – № 2 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scientific-notes.ru>; **Собинникова 1969** – Собинникова В. И. Конструкция с однородными членами, лексическим тождеством и параллелизмом в народных говорах / В. И. Собинникова. – Воронеж : ВГУ, 1969. – 101 с.; **Соціально-побутова казка 1987** – Соціально-побутова казка / упоряд. О. Бріцина. – К. : Дніпро, 1987. – 282 с.; **Тарланов 1977** – Тарланов З. К. Язык русского фольклора как

предмет лингвистического изучения / З. К. Тарланов // Язык жанров русского фольклора. – Петрозаводск : Изд-во ПГУ, 1977. – С. 3 – 15; Толстой 1995 – Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистики / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.; Хроленко 2010 – Хроленко А. Т. Введение в лингвофольклористику : учеб. пособие / А. Т. Хроленко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 192 с.; Хроленко 1991 – Хроленко А. Т. Наддиалектен ли язык русского фольклора? / А. Т. Хроленко // Фольклор в современном мире: аспекты и пути исследования. – М., 1991. – С. 59 – 69.

Сердега Р. Л. Мова фольклору – діалект чи наддіалект?

Народнопоетичні твори постають винятково завдяки мові, без неї вони просто не існують, і послуговуються вони зазвичай простонародною, часто говірковою (діалектною) мовою, проте ця мова своєрідна, оскільки вона є жанрово диференційованою. Така особливість мови фольклору привертала увагу багатьох дослідників, які часто виводили її у своїх наукових пошуках за межі говіркової стихії та вбачали в мові фольклору феномен наддіалектності. У статті автор розв'язує питання про співвідношення діалектних і наддіалектних елементів у мові фольклору. Мова фольклору, будучи генетично діалектною, здатна виходити за межі певного діалекту, це відбувається завдяки тому, що вона може містити говіркові елементи різних територіально-мовленнєвих утворень. Завдяки сталим словесним формулам та образам діалектні відмінності фольклорних текстів ніби згладжуються, але це не означає, що вони зникають зовсім, оскільки експансія діалекту до фольклорної мови здійснюється неоднаковою мірою на різних мовних рівнях і в різних фольклорних жанрах. Зроблено висновок, що мова фольклору не є цілком позбавленою діалектних рис, але широкі можливості для виходу за межі певного територіально-мовленнєвого утворення дають підстави вважати її своєрідною протоосновою для літературної мови, яка вже по-справжньому є наддіалектною.

Ключові слова: мова фольклору, діалект, наддіалект, діалектна мова, наддіалектність, фольклорний текст.

Сердега Р. Л. Язык фольклора – диалект или наддиалект?

Народнопоэтические произведения возникают исключительно благодаря языку, без него они просто не существуют. Тексты фольклора используют, как правило, простонародный (диалектный) язык. Однако этот язык своеобразный, поскольку он имеет жанровую дифференциацию. Такая особенность языка фольклора привлекала внимание многих исследователей, которые часто выводили его в своих научных поисках за пределы диалектной стихии и видели в нем феномен наддиалектности. В статье решается вопрос соотношения диалектных и наддиалектных элементов в языке фольклора. Язык фольклора, будучи

генетически диалектным, способен выходить за пределы того или иного диалекта, это происходит благодаря тому, что он вбирает в себя диалектные элементы различных территориально-языковых образований. Благодаря устойчивым словесным формулам и типичным образам диалектные особенности и различия фольклорных текстов сглаживаются, становятся малозаметными, но полностью не исчезают, поскольку экспансия диалекта в фольклорную речь осуществляется неодинаково на разных языковых уровнях и в разнообразных жанрах фольклора. Сделан вывод, что язык фольклора полностью не избавлен от диалектных особенностей, но широкие возможности для выхода за пределы определённого территориально-языкового образования дают основания считать его своеобразной протоосновой для литературного языка, который уже действительно является наддиалектным.

Ключові слова: язык фольклора, диалект, наддиалект, диалектный язык, наддиалектность, фольклорный текст.

Serdega R. L. Is the Language of Folklore a Dialect or an Overdialect?

Among the main factors influencing the development of individual ethnic communities, scientists identify the language as a factor closely related to geographical location, history and ethnography, nature. From this point of view, scientists treat speech as a semiotic system that fixes all knowledge and ideas of the people, changes that occur in the process of its formation and formation. Language is a means by which oral folklore is created and is functioning. Folklore works arise exclusively through language. Without it, they simply do not exist. Texts of folklore use, as a rule, common (dialect) language. However, this language is peculiar. It is genre-differentiated. This feature of the language of folklore attracted the attention of many researchers. Scientists in their scientific searches often deduced the language of folklore far beyond the dialectal element. They saw it as a phenomenon of overdialecticity. The aim of the article is to solve the problem of the correlation of dialectal and overdialectic elements in the language of folklore. The language of folklore is inherently genetically dialectal. It is able to go beyond this or that dialect. How can this ability be explained? The language of folklore can combine the dialect elements of various regional linguistic formations. Stable verbal formulas and typical images smooth out the dialectal features and differences of folklore texts. Dialect features become less noticeable. Completely it does not disappear. The expansion (penetration) of a dialect into folklore speech occurs (unevenly) at different linguistic levels and in various genres of folklore. We believe that the language of folklore is not completely rid of dialectal features. Dialectal features can be present at different levels of its language system. At the same time, the language of folklore is endowed with ample opportunities to go beyond a certain territorial and linguistic education. These possibilities of the language of folklore give us reason to consider it a kind of proto-base for the literary language. It is indeed a overdialect.

Key words: language of folklore, dialect, overdialect, dialectal language, overdialecticity, folklore text.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2018 р.

Прийнято до друку 07.04.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

О. І. Чаган (Львів)

УДК 811.161.2'282.2

**АРХАЇЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ
ТРАДИЦІЙНОГО СІЛЬСЬКОГО БУДІВНИЦТВА
БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРОК**

Діалектна лексика – це структурний рівень мови, який найбільш гнучко реагує на зміни порівняно з іншими мовними рівнями. Динамічні процеси, що відбуваються в лексиці, є результатом впливу не тільки внутрішньомовних чинників, а й позамовних. Особливо активно ці процеси відбуваються в лексиці, яка відображає матеріальну культуру мовців, зокрема в лексиці традиційного сільського будівництва, і зумовлені модернізацією технологій будівництва та зникненням деяких предметів, пов'язаних з будівництвом. Позамовні чинники є визначальними в архаїзації лексичних одиниць тематичної групи лексики.

Дослідження архаїзації лексики дає змогу простежити зміни в лексичному складі говору, тому це питання є актуальним. Зокрема архаїчні назви одягу в східнослов'янських говірках досліджувала Л. Лисиченко [Лисиченко 1971], архаїчній лексиці Чернігівщини присвячено наукову розвідку А. Майбороди [Майборода 1983], семантичні архаїзми в українських говорах вивчала М. Жуйкова [Жуйкова 2001], архаїчну лексику українських діалектів Закарпаття – О. Іліаді [Іліаді 2011], архаїзми та інновації в середньонадніпрянських говірках досліджувала Г. Мартинова [Мартинова 2016]. Вивчаючи зміни в діалектній лексиці, на архаїчні процеси, що відбуваються в ній, звертають увагу Г. Гримашевич [Гримашевич 2012], Д. Ігнатенко [Ігнатенко 2014]. У наукових студіях Н. Хібеби представлено архаїзацію весільної лексики бойківських говірок [Хібеба 2015], а О. Пискач розглядає архаїзацію лексики с. Торунь Міжгірського району Закарпатської області [Пискач 2008], яка, на думку багатьох учених, належить до східнобойківських говірок [Николаєв, Толстая 2001: 5].

Джерелом дослідження стали тексти про будівельну лексику бойківських говірок, записані під час експедицій на Бойківщину у 2016 – 2017 рр. і лексикографічні праці із зазначеного терену.

Досліджуючи лексику традиційного будівництва аналізованих говірок, фіксуємо чималу кількість слів, що архаїзується. Натомість